

Василь
КРАС

*Татарський
бранець*

Харків
«ФОЛІО»
2020

ДО НІЖИНА

1

Початок літа 1657 року оповив Сіверщину¹ небаченою спекою.

Невелике містечко потонуло у лінійній духоті червневого ранку. Яскраве сонячне проміння сліпило очі й змушувало мружитися.

Річка Борзенка ще віддавала прохолоду, але ось-ось мала поступитися красеню-сонцю, яке впевнено піднімалося вгору і забирало останні краплини вологи з повітря.

Битим шляхом, що в'юнився берегом річки, повільно рухався невеликий кінний загін.

У вершниках, двоє з яких їхали попереду, а троє замикали колону, було легко впізнати борзнянських козаків сотника Петра Забіли*.

Невисокий опецькуватий козак, який рухався позаду, позіхнув, прикрив рот долонею, ніби відганяв рештки сну.

— Іване! Най матері твоєї ковінька! Передай Юрасю, щоб боржій* рухалися, бо пані Оксана буде незадоволена, якщо запізнимося до початку свят!

— Ти, пане Тарасе, не лайся у Святу неділю. Скільки разів говорив тобі протопіп* отець Василь, що потрапиш до Вельзевула в пекло за різні погані словечка, — невдоволено буркнув той, але принукав коня і поскакав уперед.

Тарас Завірюха задоволено провів поглядом богатирську постать свого товариша, який поспішав з наказом у голову колони. Перевів погляд на останні хати на околиці Борзни*, перехрестився. На вікнах викладено свіжоспечений хліб, на

¹ Зірочка тут і скрізь далі вказує, що це — рідке чи застаріле слово і що його значення можна знайти у додатку в кінці книги.

деревах вивішено полотно. «Мерці гостюють», — пробурмотів собі під ніс. Кинув погляд на бездонний вир річки Борзенки, поряд з якою проїжджав, моторошно повів плечима, та ще раз перехрестився. «Чи не вискочить русалка з води, та не потягне мене? Цього року, мабуть, багато їх буде, — подумав про себе, — бо бач, який урожай очікується».

У скроню раптом стрільнув біль — у голові загуло. «Чортів крамар*, матері його ковінька, щось таки підлива у мальвазію*. Повернуся до Борзни, виведу його на чисту воду...» Спіймавши себе на думці, що знову згадує чорта, Тарас перехрестився втретє, підстьобнув коня і догнав повіз*.

— Чи не маєте, пані Оксано, якихось побажань? — запитав у молодой вродливої жінки, що зручно примостилася в повозі й плела вінок із роменок*.

— Ми маємо!

— Ми маємо, дядьку Тарасе! — в один голос закричали двоє хлопчиків, які сиділи поруч із жінкою, ще й були дуже схожі на неї.

Жінка, яку Тарас назвав Оксаною, сестрінка* борзнянського сотника Петра Забіли, була надзвичайно вродливою. Тільки щедра Сіверщина могла подарувати світу таке неземне, ангельське творіння. Вінцем краси були очі. Виразні, бездонні, з ледь-ледь помітною іскоркою таємниці, — вони зачаровували.

Дітлахи були схожі, як дві краплі води.

Два роки тому, як тільки Тарас Завірюха став на службу до сотника Петра Забіли, він довгий час плутав, хто із хлопчиків Петрик, а хто Максим. Що насамперед помічалось у них — це очі, такі ж, як в Оксани. Очі, які неможливо порівняти з іншими. Та згодом виявилось, що хлопчики схожі тільки зовні, а вдачею вони зовсім різні.

— Дядьку Тарасе! А можна на вашому Орлику поскакати? Ну трішки, я тільки до Оленівки*. Татко обіцяв, як повернуться з Січі, подарувати мені такого ж коня. А Орлика я люблю, — тараторив і розмахував руками Максим.

— Дядьку Тарасе! А ви візьмете мене на чати? Ви обіцяли! — просив Петрик.

— Хлопчики! Тихіше! Не нападайте так стрімко на дядька Тараса. Будьте стриманішими, а то що про вас подумає пані Ганна, та й Оленці ви не сподобається, — нагримала Оксана. — Ви пам'ятаєте Оленку, хлопчики?

— Пам'ятаємо!

— Пам'ятаємо!

— Хоч вона й дівчинка, але ми з нею дружимо, — наперебій вигукували Максим та Петрик.

У цей час повіз порівнявся зі старим зачевритим* деревом, на самій верхівці якого побудували своє гніздо лелеки.

Візниця, який правив двійкою, насунув солом'яний бриль на очі, підкрутив сивий вус і приєднався до розмови:

— Скоро й молодняк полетить. Бачите, як махають крилами та підстрибують? Гарні птахи. До гнізда завжди навесні прилітають, дідизну* поважають. Як повернемося з Ніжина — ласкаво прошу, пані Оксано, з Максимом та Петриком до мене на пасіку, пригощу вас якнайліпшим забоценом*.

— Ви, діду Панасе, і мене не забудьте запросити. А найголовніше — окрім забоценя*, приготуйте гарненьке барило* варенухи*, — лукаво примружився Завірюха.

— Та тобі, гаспиде*, боюсь одного барила не вистачить. Пам'ятаю, минулого року, на Спаса, ти так захопився варенухою, що завалив мені два вулики. Ледве врятував тебе від розлючених бджіл. Звісно ж було — з варенухою до бджіл не лізь. Ото була okazія* впродовж тижня бачити твою пику, Тарасе! — зайшовся сміхом візниця.

Знаючи бажання пані Оксани швидше зустрітися з подругою, всі почали поспішати.

Проїхали повз вітряк, який поволі скрипів крилами.

Сонце, здавалося, застигло прямо над головою. Воно безжалісно палило все живе і неживе навкруг. Справжнісіньке тобі пекло. Земля розпалилася, наче тільки-но вийнятий із печі хліб. Тиша, ані найменшого подиху вітру. Всі дуже стомилися і від дороги, і від сонячного пекла.

Здоровань-козарлюга Іванко Барабаш все частіше витирав спітніле чоло долоньками. Тарас Завірюха вкотре про-

клинав крамаря та його мальвазію. Петрик і Максим давно спали біля пані Оксани.

Та ось цибатий* Юрась Кремень, який рухався попереду невеликого загону, призупинився. Певний час пильно вдивлявся вдалечінь, потім голосно вигукнув:

— Братове! Бачу золоті бані нового собору Святого Миколая! До Ніжина версти* чотири зосталося!

Всі оживилися. Скоро місто, та й обідати давно пора.

Через деякий час до слуху мандрівників донеслося бамкання* всіх дзвонів міста.

Дорога, яка пролягала попереду, чудернацькою петлею оминала останні болота. І ось перед очима людей постало місто у всій своїй красі. Високі товсті мури фортеці, над якими величаво здіймалися одинадцять веж, були надійним захистом для її мешканців. Фортецю оперезував глибокий рів, заповнений водою. Стрімкий вал навколо цитаделі*. Розташовані на стінах десятки картавн* та фальконетів* справляли враження грізної неприступної твердині.

Коли наблизилися до міста, Тарас Завірюха, який неодноразово бував у Ніжині, впевнено очолив загін та направив його по мосту через рів до головних воріт.

Максим та Петрик прокинулися і з цікавістю споглядали на грізне, не знайоме їм місто.

Порівнялися з головними воротами. Максим запитав:

— Матусю, а що то за такий дивовижний козак зображений на воротах?

— То зовсім не козак, Максиме. На воротах міста його герб. А на гербі зображений Святий великомученик Георгій Побідоносець*. Той, кого ти назвав козаком, він і є. Бачиш, в які шати* убраний, і піку в руці тримає. Це, хлопчики, символи міста та нашої християнської віри, — сказала Оксана.

На вулицях багатотисячного міста сьогодні людно. Всі у святковому одязі. Повсюди чути пісні й сміх.

Перетнули майдан і повернули праворуч.

Невдовзі Тарас зупинив свого огира* біля поважного на вигляд будинку. Прудко зіскочив з коня і подав знак своїм спішитися.

— Приїхали, — мовив коротко, допомагаючи пані Оксано зійти з повоза. Максим та Петрик кулею позіскакували та крутилися, як дзиги, поруч. Останнім поволі зійшов дід Панас. Поправив пістоля за поясом, відшукав поглядом собор Святого Миколая і тричі перехрестився.

Почувши метушню біля дому, на ганок вийшла жінка середніх років, мабуть, із челяді.

Окинула поглядом приїжджих і радісно зойкнула:

— Ой! Боже мій! Які дорогі гості! Та невже це ви, пані Оксано? Ой! Тарас Завірюха! А хто ці маленькі грізні козачки? Невже це Максим та Петрик? Та як же швидко ви попідростали! От пані Ганна зрадуються*! Прошу... прошу, гості дорогі, до оселі. Давно вас чекаю. Маю розпорядження пані полковниці щодо вас, — розчулено тараторила жінка.

— Кіньми займеться Микита. То наш ясельничий*, — мовила, коли побачила стурбований погляд Тараса, якого той кинув на свого Орлика.

Пройшли до світлиці.

Мелашка, так звали економку* в маетку ніжинського полковника Григорія Гуляницького*, запросила гостей до столу. Подала знак челяді, і за хвилину на столі з'явилися різні яства. Тарас задоволено хмикнув, уперши погляд в здоровий глиняний жбан*, по вінця наповнений варенухою.

Зголоднілі дорогою гості накинулися на їжу.

Тарас Завірюха підсунув ближче до себе тацю з великими смаженими карасями, запеченими в сметані. Раз по раз запивав їх ароматним напоєм із високого келиха. Не відставав від нього й Іванко Барабаш, який їв за трьох, а пив за п'ятьох.

Заради справедливості потрібно сказати, що стравами, якими ломився стіл, легко було нагодувати добрі дві дюжини зголоднілих козаків.

Окрім уже згаданих карасів, на столі були: холодець, зварений із величезних голів линів; запечений у капустяному лис-

ті сом; м'ясна печеня-жаренка; гречані млинці з медом; локшина з молоком; голубці з квашеної капусти та ще багато чого.

Як тільки трохи втамували голод, пані Оксана запитала Мелашку:

— А де ж сама пані Ганна? Їй достеменно* було відомо про наш приїзд. Чому ж вона нас не зустрічає? Не трапилося чогось лихого, не дай Боже?

— Трапилось! — лукаво примружила очі Мелашка. — Але радісне. Два дні тому отримали звістку з Чигирина, що пан полковник з вашим чоловіком по дорозі із Запорозжя мали засвідчити повагу нашому гетьману Богдану та доповісти, що вийшло зі справи, з якою були на Січі. Потому направляються в Ніжин. Пані полковниці було велено зробити деякі приготування на їхньому хуторі, недалеко від міста. От вони й поїхали, щоб власноруч усе перевірити. Ви ж добре знаєте полковника — він не терпить, якщо його вказівки не виконуються, — повідомила економка.

У Оксани радісно забилося серце. Півроку тому її чоловік Арсен Перепечай разом із ніжинським полковником Григорієм Гуляницьким відбули спочатку до Чигирина, а потім аж на саме Запорозжя у справах гетьманства. Приїзд коханого чоловіка у рідні краї, до сім'ї, звісно ж, був дуже приємною новиною для неї.

— Петрику! Максиме! Татко повертається, — схвильовано мовила вона до своїх дітей.

— Татко, татко приїжджають!

— Подарунки привезуть! — повскакували, заметушилися хлопчики.

Здавалося, радості не було меж. Всі присутні давно чекали повернення Арсена та полковника Гуляницького.

— А коли має прибути господиня? — поцікавився Завірюха.

— Обіцяла завтра до вечерні*, — відповіла Мелашка. — А ще говорила, якщо ви не будете занадто втомлені, то вона буде дуже рада бачити вас на своєму хуторі, бо не терпить її зустрітися з пані Оксаною. До хутора тут рукою сягнути,

верст сім, не більше. Якщо поїдете, то конюший Микита покаже дорогу.

— Поїдемо і негайно! — наказним тоном повеліла Оксана.

Передчуття скорого побачення з Арсеном та близька зустріч зі своєю найкращою подругою, яку давно не бачила, і з якою так багато є про що поговорити, спонукали її до швидких дій.

По обіді всі почали збиратися в дорогу на хутір. Збори не зайняли багато часу, і вже скоро невеликий загін виїхав за місто і повернув на захід.

На небі з'явилися хмари, подув свіжий прохолодний вітерець.

Микита впевнено показував дорогу, яка то плуталася берегом річки, то віддалялася від неї, оминала болота та зарослі очеретом плавні*.

Невдовзі дорога вивела на схил пагорба, який нависав над річкою. На самій вершині пагорба розкинувся невеликий хутір, який з двох боків омивався річкою. Побудували його в місці, сприятливому для захисту від непрошених гостей. Вся територія хутора була огорожена високим забором із добре підігнаних та загострених на кінцях колод. Чотири дерев'яні вежі здіймалися над частоколом на кожній із його сторін. За забором проглядався статний будинок з розцяцькованим входом, господарські будівлі для худоби та комори для різного майна. Високий дерев'яний журавель свідчив про наявність криниці.

— Справжня тобі фортеця! — сказав Тарас. — Та й охорона на вежах не дримає. Ба, нас уже запримітили.

Підїхали до міцних дубових воріт. Зупинилися.

Микита постукав залізним молотком, що висів на брамі.

— Хто такі? Чого вештаєтеся у Святу неділю? Забирайтеся звідси геть! Не дозволяється нікого пропускати! — почувся грізний голос з вежі над воротами.

— Це я — Микита, ясельничий пана полковника! Зі мною гості до пані Ганни. Маю розпорядження доправити їх на хутір, — голосно крикнув у відповідь.

Зміст

<i>Розділ 1. До Ніжина</i>	4
<i>Розділ 2. Напад на хутір</i>	14
<i>Розділ 3. Погоня</i>	37
<i>Розділ 4. Ор-капу</i>	70
<i>Розділ 5. Борзна. Ніжин. Чигирин</i>	100
<i>Розділ 6. На шляху до Кафи</i>	121
<i>Розділ 7. Січ</i>	152
<i>Розділ 8. Татарський бранець</i>	209
<i>Розділ 9. Мгарський монастир</i>	242
<i>Розділ 10. У пошуках Катерини</i>	276
<i>Розділ 11. Побратими</i>	301
<i>Розділ 12. Лубни</i>	334
<i>Розділ 13. Янек Сулковський</i>	367
<i>Розділ 14. Скарб Яреми Вишневецького</i>	398
<i>Розділ 15. Лиходії</i>	437
<i>Розділ 16. На морських хвилях</i>	486
<i>Пояснення застарілих і маловживаних слів, власних назв і імен</i>	526